

Witold Goszka

Struktury własności i władzy spółek pracowniczych na przykładzie spółek pracowniczych regionu kujawsko-pomorskiego

Uwagi wstępne

U podstaw rozważań zawartych w niniejszym artykule znalazło się założenie, iż forma spółki pracowniczej – jako sposób na prywatyzację przedsiębiorstw państwowych – przyczynia się do ukształtowania zróżnicowanych struktur własności kapitału i władzy.

Struktury własności kapitału spółek pracowniczych często mają niewiele wspólnego z ich nazwą. Określenie „spółka pracownicza” wskazuje bowiem na wyłączny, lub przynajmniej większościowy, udział pracowników w strukturze własności kapitału spółki. Jednak w rzeczywistości, jak to potwierdzają dotychczasowe badania, jest inaczej¹. Można znaleźć przykłady spółek kontrolowanych przez pracowników, spółek menedżersko-pracowniczych czy też spółek kontrolowanych przez inwestorów zewnętrznych.

Struktura własności kapitału i jej zmiany oraz będący jej konsekwencją określony układ władzy są bardzo istotnym elementem w analizie spółek pracowniczych. Trafne określenie zostało sformułowane przez prof. M. Jarosz, która uważa, że postrzeganie przedsiębiorstwa jako „własnego” paradoksalnie nie wiąże się ani z własnością, ani z władzą – w klasycznym rozumieniu tych terminów. Korzyści z posiadanych akcji (udziałów) są mało czytelne, zwłaszcza w dłuższej perspektywie. Zasoby środków finansowych są u pracowników niewystarczające, aby realizować długofalowe inwestycje oraz zapewnić efektywne działanie i rozwój. Pracownikom często brakuje po prostu wyobraźni. W innej sytuacji znajdują się inwestorzy zewnętrzni i kadra kierownicza. Tendencja do kumulacji kapitału i władzy w rękach tych grup prowadzi do powstawania w rzeczywistości spółek *quasi* pracowniczych².

Ukształtowanie struktury własności kapitału spółek pracowniczych następuje już na etapie prywatyzacji przedsiębiorstwa państwowego. W spółkach, które ubiegają się o przejęcie prywatyzowanych przedsiębiorstw do odpłatnego korzystania, co najmniej 20% akcji (udziałów) muszą objąć inwestorzy zewnętrzni, którymi zgodnie z intencją ustawodawcy powinny być osoby fizyczne³. Spełnienie tego warunku powoduje,

że już na wstępie nie może to być „czysta” spółka pracownicza, lecz spółka pracowników i inwestorów zewnętrznych⁴.

Istniejące w spółkach pracowniczych struktury własności determinują określony układ władzy. Inicjatorzy i główni uczestnicy procesu prywatyzacji (dyrekcja, przedstawiciele samorządu załogi) obejmują stanowiska we władzach nowo utworzonej spółki. Udział w organach władzy spółki pracowniczej stanowi pewnego rodzaju gratyfikację za zasługi w procesie przekształcania własności przedsiębiorstwa. W efekcie ludzie ci kierują spółkami niepodzielnie i stosunkowo długo. Wyniki badań pokazują, że w spółkach pracowniczych występuje największy stopień stabilizacji na stanowiskach kierowniczych, porównywalny z sytuacją przedsiębiorstw państwowych⁵.

Członkowie władz spółek pracowniczych są najczęściej głównymi akcjonariuszami (udziałowcami), a nie ich reprezentantami. Pełnią oni jednocześnie funkcje właścicielskie i kontrolne, bądź właścicielskie i menedżerskie. W tej sytuacji rozdzielenie kompetencji pomiędzy głównymi organami władzy (walnym zgromadzeniem, radą nadzorczą, zarządem) wydaje się raczej iluzoryczne. Praktyka funkcjonowania spółek pracowniczych dowodzi, że najważniejsze decyzje (decyzje strategiczne) podejmuje zarząd.

Występujące w spółkach pracowniczych układy własności i władzy odbiegają od układów, które tworzą się w przypadku realizacji innych wariantów prywatyzacji. Z uwagi na statutowe (umowne) ograniczenia w zakresie zbywania akcji (udziałów), zmiany układów właścicielskich w spółkach pracowniczych są wysoce utrudnione. Obrót akcjami (udziałami) w tych spółkach przebiega jednokierunkowo, w układzie pionowym: od „małych” do „dużych” akcjonariuszy (udziałowców).

Rozważania zawarte w niniejszym artykule zostały przedstawione na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych spółek pracowniczych regionu kujawsko-pomorskiego⁶. W wyniku zrealizowanego badania uzyskano wiele ciekawych informacji o kształtowaniu się struktur własności i władzy w spółkach pracowniczych, na przestrzeni okresu od powstania spółki do momentu przeprowadzenia badania. Ponad-

Tab. 1. Rozkład spółek pracowniczych według struktury własności kapitału

Lp.	Wyszczególnienie	Struktura procentowa	
		moment prywatyzacji	stan na 31.12.1998 r.
1	spółki kontrolowane wyłącznie przez pracowników	62,8%	31,4%
2	spółki pracownicze kontrolowane wspólnie przez zarządy i pracowników	11,4%	17,2%
3	spółki kontrolowane wspólnie przez zarządy i rady nadzorcze	2,9%	11,4%
4	spółki pracownicze kontrolowane wspólnie przez zarządy i inwestor(ów) zewnętrznych	11,5%	20,0%
5	spółki kontrolowane wyłącznie przez zarządy	5,7%	11,4%
6	spółki pracownicze kontrolowane wyłącznie przez inwestora zewnętrznego	5,7%	8,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

to, podjęta została próba poszukania pewnych zależności pomiędzy strukturami własności a sytuacją ekonomiczno-finansową spółek, wielkością spółek i przynależnością działowo-gałęziową.

Należy zauważyć, iż w analizowanych spółkach nie występowały istotne różnice pomiędzy strukturą własności kapitału a strukturą władzy, która jest odzwierciedleniem struktury głosów na walnym zgromadzeniu akcjonariuszy (zgromadzeniu wspólników). W związku z tym określenia „struktura własności” i „struktura władzy” można stosować zamiennie. Stwierdzenie o kontroli spółki pracowniczej przez określoną grupę akcjonariuszy (udziałowców) dotyczy sytuacji posiadania powyżej 50% głosów na WZA lub ZW.

Zmiany struktury własności kapitału spółek pracowniczych

Na podstawie wyników przeprowadzonego badania empirycznego w spółkach pracowniczych regionu kujawsko-pomorskiego można wyróżnić następujące grupy akcjonariuszy (udziałowców):

- pracownicy (bez uwzględnienia członków zarządu i członków rad nadzorczych),
- członkowie zarządów,
- członkowie rad nadzorczych,
- inwestorzy zewnętrzni (krajowe osoby fizyczne),
- inwestorzy zewnętrzni (krajowe osoby prawne),
- byli pracownicy.

Rozkład analizowanych spółek pracowniczych według struktury własności kapitału przedstawia tabela 1.

Najistotniejszą zmianą, jaka wystąpiła w strukturach własności kapitału analizowanych spółek pracowniczych, był spadek o 50% liczby spółek kontrolowanych wyłącznie przez pracowników. Wzrósł natomiast odsetek spółek kontrolowanych przez inne kategorie właścicieli.

Zmiany średniego udziału głównych grup akcjonariuszy (udziałowców), a także wartości maksymalnych i minimalnych przypadających poszczególnym grupom w analizowanych spółkach pracowniczych przedstawia tabela 2.

Z obserwacji zmian struktur własności kapitału spółek pracowniczych regionu kujawsko-pomorskiego wynikają następujące wnioski:

- znacznie obniżył się średni udział pracowników,
- obniżyły się wartości minimalne i maksymalne kapitałowego zaangażowania pracowników,
- wzrósł średni udział członków zarządów,
- wzrósł średni udział członków rad nadzorczych,
- w niewielkim stopniu wzrósł średni udział inwestorów zewnętrznych.

Uzyskane wyniki badań pozwalają także na pokazanie kierunków zmian kapitałowego zaangażowania poszczególnych grup akcjonariuszy (udziałowców), jakie zaszły na przestrzeni analizowanego okresu (tabela 3.).

W większości analizowanych spółek wzrósł udział członków zarządów i rad nadzorczych w strukturze własności kapitału. Fakt ten świadczy o zwiększaniu kapitałowego zaangażowania członków władz spółek pracowniczych, przy jednoczesnym zmniejszaniu (w 91,7% przypadków) poziomu własności pracowniczej. Uzyskane wyniki nie wskazują na zwiększenie zaangażowania inwestorów zewnętrznych w strukturach kapitału spółek. Zwiększenie kapitałowego zaangażowania inwestorów zewnętrznych wystąpiło w takim samym stopniu, jak zmniejszenie. Ponadto okazało się, że większość (57,1%) spółek pracowniczych nie posiada w ogóle inwestorów zewnętrznych.

Struktura własności kapitału a wielkość zatrudnienia

W celu wyodrębnienia związków pomiędzy strukturą własności kapitału a wielkością zatrudnienia dokonano podziału spółek pracowniczych na:

Tab. 2. Zaangażowanie kapitałowe głównych grup akcjonariuszy (udziałowców)

Wyszczególnienie	Udział w strukturze własności kapitału							
	członkowie zarządu		członkowie RN		pracownicy		inwestor zewnętrzny	
	moment prywatyzacji	1998 rok	moment prywatyzacji	1998 rok	moment prywatyzacji	1998 rok	moment prywatyzacji	1998 rok
Wielkość średnia	13,8%	18,1%	14,3%	16,9%	61,3%	41,6%	12,9%	13,8%
Wielkość max.	53,6%	85,0%	81,7%	81,8%	100%	79,5%	80,2%	81,5%
Wielkość min.	0%	0%	0%	0%	6,6%	3,0%	0%	0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

Tab. 3. Kierunek zmian struktury własności kapitału spółek pracowniczych

Wyszczególnienie	Odsetek spółek wg głównych grup akcjonariuszy (udziałowców)			
	członkowie zarządu	członkowie RN	pracownicy	inwestor zewnętrzny
zwiększenie udziału kapitałowego	52,8%	58,4%	5,6%	16,7%
zmniejszenie udziału kapitałowego	16,7%	19,4%	91,7%	16,7%
brak zmian w strukturze kapitału	30,5%	22,2%	2,7%	66,6%*

* dotyczy spółek pracowniczych, w których nie ma inwestorów zewnętrznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań.

- małe spółki pracownicze – zatrudnienie średniorocznie poniżej 50 osób,
- średnie spółki pracownicze – zatrudniające średniorocznie od 50 do 200 osób,
- duże spółki pracownicze – zatrudniające średniorocznie od 200 do 500 osób,
- bardzo duże spółki pracownicze – zatrudniające średniorocznie powyżej 500 osób.

Wnioski z analizy związków pomiędzy strukturą własności kapitału a wielkością spółki mierzoną średnioroczną liczbą zatrudnionych są następujące:

- spółki pracownicze, w których większościowe pakiety akcji (udziałów) posiadają wyłącznie pracownicy, to głównie małe i średnie przedsiębiorstwa, zatrudniające do 200 osób,
- kapitałowe zaangażowanie inwestorów zewnętrznych rośnie wraz z wielkością spółek pracowniczych,
- wraz z wzrostem liczby zatrudnionych rośnie także wspólne kapitałowe zaangażowanie członków zarządów, rad nadzorczych i inwestorów zewnętrznych,
- spośród spółek kontrolowanych wyłącznie przez członków zarządów najczęściej są to spółki małe, zatrudniające poniżej 50 osób,
- wraz ze wzrostem wielkości spółek pracowniczych obserwuje się zmniejszenie kapitałowego zaangażowania pracowników.

Struktura własności kapitału a przynależność działowo-gałęziowa

Związki pomiędzy strukturą własności kapitału a przynależnością działowo-gałęziową przedstawione zostały na podstawie wyodrębnienia czterech grup spółek: przemysłowych, budowlanych, handlowych i usługowych.

Z analizy związków pomiędzy strukturą własności kapitału a przynależnością działowo-gałęziową spółek pracowniczych wynikają następujące wnioski:

- relacje pomiędzy strukturą własności kapitału a przynależnością działowo-gałęziową nie uległy (oprócz budownictwa) zasadniczym zmianom,
- większość spółek przemysłowych i budowlanych kontrolowana jest przez pracowników (największe kapitałowe zaangażowanie pracowników występuje w budownictwie),
- spółki handlowe i usługowe są kontrolowane wspólnie przez zarządy i pracowników,
- kapitałowe zaangażowanie inwestorów zewnętrznych występuje głównie w spółkach budowlanych (w momencie prywatyzacji w tym dziale nie było żadnych spółek kontrolowanych przez inwestorów zewnętrznych),

- w ok. 1/3 spółek przemysłowych i budowlanych występuje wspólna kontrola członków zarządów, rad nadzorczych i inwestorów zewnętrznych.

Struktura własności kapitału i władzy a osiągany wynik finansowy i rentowność brutto

Struktura własności kapitału i będący jej konsekwencją układ właścicielski może mieć wpływ na sytuację ekonomiczno-finansową. Dysponując obrazem struktur własności oraz ich zmian, dokonano zestawienia z dwoma wybranymi parametrami sytuacji ekonomiczno-finansowej, tj. osiąganym wynikiem finansowym brutto i rentownością sprzedaży brutto.

Spółki kontrolowane wspólnie przez członków zarządu, członków rad nadzorczych i inwestorów zewnętrznych poprawiły na przestrzeni analizowanego okresu swój wynik finansowy brutto.

Z przeprowadzonej analizy zależności pomiędzy strukturami własności i władzy a rentownością spółek pracowniczych wynikają następujące wnioski:

- występuje coraz silniejsza zależność pomiędzy spółkami kontrolowanymi wspólnie przez członków zarządu, rad nadzorczych i inwestorów zewnętrznych, a wyższym poziomem rentowności,
- pogarsza się rentowność spółek kontrolowanych przez pracowników,
- spółki kontrolowane wyłącznie przez inwestorów zewnętrznych legitymują się niską rentownością. Posiadanie przez inwestorów zewnętrznych kontrolnych pakietów w spółkach pracowniczych nie gwarantuje osiągnięcia wysokiej rentowności. Inwestorami zewnętrznymi w spółkach pracowniczych są najczęściej osoby fizyczne. Nie są to tzw. inwestorzy strategiczni.

Analizując zależności pomiędzy strukturą własności kapitału a wynikiem finansowym brutto i rentownością brutto można sformułować następujące wnioski:

- struktura własności kapitału ma wpływ na sytuację ekonomiczno-finansową spółek pracowniczych, przy czym wpływ ten jest zauważalny dopiero w dłuższym okresie,
- spółki kontrolowane wspólnie przez członków zarządu, rad nadzorczych i inwestorów zewnętrznych w miarę upływu czasu osiągają coraz lepsze wyniki finansowe i legitymują się wyższym poziomem rentowności,
- spółki kontrolowane wyłącznie przez inwestorów wprawdzie generują zyski, lecz ich rentowność jest niezadowolająca.

Podsumowanie

Wyniki przeprowadzonego badania empirycznego pokazują, że w spółkach pracowniczych regionu kujawsko-pomorskiego następuje proces zmian własnościowych. Zasadniczy kierunek tych zmian polega na zmniejszaniu kapitałowego zaangażowania pracowników i zwiększaniu udziału członków władz spółek pracowniczych (zarządów i rad nadzorczych). Nie można natomiast mówić o istotnym zwiększeniu udziału inwestorów zewnętrznych w strukturach własności kapitału.

Niski poziom kapitałów podstawowych w spółkach pracowniczych wywołuje uzasadnione obawy *inside-rów* przed przystąpieniem inwestorów zewnętrznych. Inwestorzy ci (w szczególności osoby prawne) mogliby niewielkim wysiłkiem uzyskać przewagę kapitałową i przejąć całkowitą kontrolę nad spółką. W związku z tym – dążąc do utrzymania istniejącego *status quo* – w spółkach pracowniczych regionu kujawsko-pomorskiego nie są podejmowane intensywne działania na rzecz pozyskania inwestorów zewnętrznych.

Potwierdzony został wpływ układu właścicielskiego na osiągane w spółkach wyniki ekonomiczno-finansowe. Można także mówić o pewnych związkach pomiędzy strukturą własności a wielkością zatrudnienia i przynależnością działowo-gałęziową.

Uzyskane informacje świadczą o tym, że przedstawiciele spółek pracowniczych raczej nie dostrzegają korzyści, bądź ich braku związanych ze zmianami organizacyjno-własnościowymi w swoich spółkach (poszukiwanie inwestorów z zewnątrz, tworzenie struktur holdingowych). Nie widzą także bliższych związków z aktualną i przyszłą kondycją ekonomiczno-finansową spółek pracowniczych, a w inwestorach zewnętrznych widzą zagrożenie własnych interesów.

Biorąc pod uwagę dotychczasowe tendencje w zakresie kształtowania struktur własności kapitału i władzy spółek pracowniczych należy sądzić, że w przyszłości:

- utrzymany zostanie kierunek przekształcania się spółek pracowniczych w spółki kontrolowane przez członków zarządów i rad nadzorczych,
- zwiększy się zaangażowanie kapitałowe inwestorów zewnętrznych,
- wystąpi konieczność znacznego podniesienia wielkości kapitałów podstawowych.

Spośród różnych możliwych sposobów zasilenia kapitałowego najbardziej właściwym – z punktu widzenia poprawy efektywności działania i dalszego rozwoju – wydaje się poszukanie inwestora zewnętrznego i zaoferowanie mu akcji (udziałów) w podwyższonym kapitale spółki. Przy czym powinien to być tzw. inwestor strategiczny, który będzie dysponował odpowiednim pakietem akcji (udziałów) zapewniającym realny wpływ na sprawy spółki.

Witold Goszka

PRZYPISY

- 1) Badania prowadzone przez ISP PAN, IBnGR, Unię Własności Pracowniczej, a także badania zrealizowane przez autora.
- 2) M. JAROSZ, *Spółki pracownicze w procesie transformacji własności*, [w:] *Transformacja gospodarki. Spojrzenie retrospektywne*, pod red. W. JAKÓBIKA, ISP PAN, Warszawa 1997.
- 3) Zob. art. 51 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 30.08.1996 r. o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych (Dz. U. z 1996 r. nr 118, poz. 561 z późn. zmianami).
- 4) Warunek uczestnictwa inwestorów zewnętrznych w strukturze własności kapitału spółki przejmującej przedsiębiorstwo do odpłatnego korzystania nie występował w okresie obowiązywania ustawy prywatyzacyjnej z 13.07.1990 r.
- 5) J. LIPiNSKI, *Spółki pracownicze w badaniach Unii Własności Pracowniczej oraz Instytutu Studiów Politycznych*, ISP PAN, Warszawa 1999, s. 48.
- 6) Próbie badawczą stanowiło 38 spółek pracowniczych z regionu kujawsko-pomorskiego.